

Nagy Ágnes

Családi fényképgyűjtemények levéltári kezelése*

A Budapest Főváros Levéltárában a 2000-es évek közepe óta rendszeresen folytatott magániratgyűjtés keretében tízezres nagyságrendű fotóállomány gyűlt össze a személyi és családi fondokban. A családi fotógyűjtemények átvétele azonban a kezdetekkor nem járt együtt a rendszeressé váló magániratgyűjtési tevékenységgel. Jó néhány év gyűjtőmunkája után kapott nagyobb hangsúlyt és vált módszeresen részévé a fotógyűjtés a személyi és családi iratok gyűjtésének. Alapját az a tapasztalat képezte, hogy a levéltárba bekerülő anyagokban gyakran jelentek meg családi fotók az iratokhoz kapcsolódva. Magániratgyűjtésünk intenzitásának növekedésével a családi fotógyűjtemények iratokhoz kapcsolt átvétele és az arra való törekvés szervesen ágyazódott be az eljárásunkba.

A magánirati fényképállomány megnövekedése és folyamatos bővülése viszont a gyűjtés és a megőrzés tudatosabbá tételét tette szükségessé. A változatos hordozókra, sokféle technikával, a hazai amatőr és műtermi fotózás jóformán valamennyi időszakában készült felvételek egy nagy terjedelmű strukturálatlan, így átláthatatlan anyagot képeztek. A fotóállományok levéltári kezelésére vonatkozóan ráadásul nincsenek kitaposott utak,¹ Szakmai gyakorlatban kikristályosodott eljárások hiányában egy ilyen terjedelmű és összetételű anyag áttekintése és feldolgozása nehézséget jelent. A „formátlan”, strukturálatlan anyag megfoghatóvá tétele érdekében vágtunk bele első körben egy olyan feltérképezési műveletbe, amely a magánirati fotóállomány időbeli, a különböző hordozók között megoszló, valamint fizikai állapot szerinti tagolódását próbálta megrajzolni, mennyiségi mutatókra is kiterjedően. Miután a fényképek levéltári kezelése minden mást megelőzően állományvédelmi szempontok érvényesítésének igényét vetette fel, ezért felmérésünk elsődlegesen azt a célt tartotta szem előtt, hogy a romlási folyamatok által már legjobban érintett, valamint leginkább veszélyeztetett csoportokat körül tudjuk határolni, és biztosítható legyen minél hosszabb távú megőrzésük.

Ezen elhatározás alapján levéltáros és levéltári restaurátor részvételével 2020-ban kezdtük meg először a családi fondokra (XIII. fondfőcsoport) fókuszálva az azokban őrzött fényképgyűjtemények állományvédelmi feltárását.² Ennek eredményeképpen mintegy 90 családi fondra kiterjedően sikerült feltérképezni a fényképek hordozók szerinti megoszlását és mennyiségét, tárolási módját, valamint fizikai állapotát, így eljutottunk állományvédelmi megfontolások alapján megfelelő tárolásuk kialakításáig.

* A folyóirat 2024. évi 2. számában útjára indított Vizuális Szemle című sorozat a képi források kérdéskörét járja körül többféle szempontból. Ennek következő részeként olvasható e tanulmány.

¹ Németh, 2024: 15.

² A munkában Nagy Ágnes főlevéltáros mellett előbb Balogh Sándor, a BFL volt főrestaurátora, majd dr. Orosz Katalin főrestaurátor vett részt. A felmérés befejezése a koronavírus járvány miatt elhúzódott.

Előzetes ismeretekre támaszkodva feltevésünk az volt, hogy a romlás által legjobban érintett csoportokat a negatívok, az 1860-as évek és az 1920-as évek között keletkezett nagyítások (papírképek) – elsősorban az albumképek –, valamint az 1960-as és az 1980-as évek között készült színes felvételek (nagyítások) alkotják. E várakozások alapján a feltárás során olyan szempontok szerint haladtunk, mint a felvételek hordozók szerinti besorolása és mennyiségi meghatározása; évkörük behatárolása; fizikai állapotuk alapszintű leírása, mind fizikai, mind kémiai jellegű sérüléseik megállapításával;³ s végül tárolási módjuk áttekintése. A fotókra vonatkozó speciális ismeretekre csak egészen minimálisan támaszkodhattunk e munka során. Levéltárosként mindössze annyi tájékozottsággal rendelkezünk, amennyit egy történészeknek vagy muzeológusoknak szóló fotótörténeti szeminárium keretében lehet elsajátítani,⁴ papírrestaurátorként pedig a fotórestaurátori szakképzettség hiánya állított minket kihívások elé. Levéltári keretek között azonban ennél speciálisabb ismeretek többnyire nem mozgósíthatók, viszont a fotók tömeges átnézésével a feltárás hozadékaként gyakorlatot szereztünk a szabad szemmel is látható legalapvetőbb károsodási formák – mint például az ezüstkiválás, a halványodás – felismerésében.

Az állomány hordozók szerinti tagolódása

Magánirati fényképállományunk hordozók szerint a következő halmazokra tagolódik: negatívok, diák, papírképek (nagyítások) és fotóalbumok. A negatívok további kategóriákra bonthatók: üveg- és lágyhordozós negatívokra, az utóbbin belül megkülönböztetve a cellulóznitrátos negatívokat.⁵ Kis halmazt alkotnak a speciális hordozókra részben direktpozitív eljárással készült felvételek, mint a ferrotípiák, az üvegpozitív képek vagy a textilhordozóra készült fotók (pannotípiák). A ferrotípiával szemben – amely úgynevezett gyorsfényképként olcsó, következésképpen könnyebben elérhető volt,⁶ így nagyobb számban készült és maradt fenn –, a speciális, ritkább hordozókra készült képek elenyésző mennyiségben kerülnek be a levéltárba. Egy esetben azonban dagerrotípiá is részét képezte a családi irathagyatéknak, meglehetősen rossz, fotórestaurátori vizsgálatra várakozó állapotban. Installációja nem maradt fenn, s mára maga a kép is láthatatlanná vált az ezüst kiválása folytán.

A hordozók szerinti feltárás eredményeképpen áttekinthetőbb képet kaptunk az állományunkról. A családi fondokban körülhatárolhatóvá vált egy jelenleg nagyjából 800 darabos üvegnegatív-állomány; 2 darab pannotípiá; alig 10 darab ferrotípiá; 1 darab dagerrotípiá; szintén 1 darab kromotípiá; 6 darab üvegpozitív kép; mintegy 150 darab fotóalbum; valamint a cellulóznitrátos negatívok állománya. A tipizálási-kategorizálási

³ Azok pontos definiálása nélkül.

⁴ Stemplerné Balogh Ilonának A fénykép mint történeti forrás című, valamint az Új- és legújabb kori történeti muzeológia szaknak a Nemzeti Múzeum Fotótárában tartott fotótörténeti szemináriumaira utalhatunk.

⁵ A cellulóznitrátos negatívokat érintő állományvédelmi problémákhoz lásd: Kincses, 2000: 68–72.; Stress, 2000: 29–30.

⁶ Kincses, 2000: 35–38. Orosz, 2024: 21–22.; Stemplerné, 2009: 43–44.

problémák a technikák speciális ismeretét igénylő meghatározások nehézségein túlmenően egyes műfajok körülhatárolásának kérdéseit is felvetették. Mindenekelőtt a fotóalbumok műfaji határainak meghúzása kapcsán ütközünk olyan kérdésekbe, amelyek az albumhasználat egykori mindennapi gyakorlatához vezetnek, s már nem is annyira fotótechnikai felkészültséget igényelnek, mint inkább a történetileg változó társadalmi gyakorlat megismerését.

A hordozók szerinti elkülönítésben ugyanakkor a papírképek, a lágyhordozós negatívok és a diák felmérése a mennyiségek nagyságrendje folytán első körben nem jutott szám szerinti eredményhez. E halmazokat illetően várhatóan a digitalizálást is magában foglaló kezelési gyakorlatunk hozhat majd eredményt a nagy terjedelmű családi fotógyűjtesek minden hordozótípusra kiterjedő számszerűsítésében.

Évkörök megállapítása

Különösen nehéz feladatot jelent mélyebb fotótörténeti ismeretek nélkül a fényképállomány évkör szerinti meghatározása, akár csak évtizedek szerinti tagolásban is. A viseletek alapján viszonylag jól elkülöníthető az időben legkorábbi csoport, az 1860-as években született fényképek halmaza. Az 1870-es évektől kezdve, de sokszor még a 20. század második felében keletkezett képekkel kapcsolatban is gondot okoz a levéltárosi munkában a fotók évtizedhez kötése, miközben ideális esetben egy ilyen feltáró munka az amatőr fotózás korszakait kirajzoló képet tudna adni.

Elkülöníthető feladatot jelent a közeljövőre nézve negatívállományunk időbeli tagolása: a hazai amatőr fényképezés különböző időszakaihoz köthető darabok, illetve együttesek körülhatárolása és számszerűsítése. A családi fondokban található cellulóznitrátos negatívok állományvédelmi okokból történő restaurátori felmérése már lezajlott. Ennek köszönhetően a hazai amatőr fotózás 19–20. század fordulója körüli időszakának megismeréséhez már közelebb jutottunk: egy 800 darabos, részben üveg-, részben cellulóznitrátos negatívokból álló gyűjtemény mintaprojektként való feldolgozása, azaz darabonkénti restaurátori felmérése, majd digitalizálása történt meg (XIV.357 Bodrossi Lajos gimnáziumi tanár fényképei).

A fotók állapota

A felmérés egyik meghatározó eredménye, hogy egy nagyobb terjedelmű körülhatárolt állományra vonatkozóan közvetlen tapasztalatot szereztünk a fényképek fizikai jellemzőiről, és megállapítottuk, hogy a levéltárba bekerülő személyi és családi fotógyűjtemények, illetve kisebb mennyiségű fotók állapota nem veti fel komoly állományvédelmi beavatkozás szükségességét. A fotók megállíthatatlan élettani folyamatainak jelenségei – azaz a bennük folyamatosan zajló kémiai, lényegében előregedési folyamatok, amelyek hosszú távon a képek eltűnéséhez vezetnek – tömegesen jelen vannak ugyan az állományban, ezek azonban visszafordíthatatlan, a fotók természetével elkerülhetetlenül együtt járó folyamatok, amelyek mérséklésére a megfelelő tárolás kialakításán és a kép

digitalizálásán túl másfajta beavatkozás nem szükséges. Lényegesen kisebb arányban fordulnak elő olyan esetek, amikor a kép fizikai károsodás miatt igényel kezelést. Ez a rossz körülmények között, azaz pincékben vagy padlásokon, piszkos helyen tárolt fotók esetében jelentkezik, döntően porral vagy sárral való szennyezettség formájában. Emellett előfordul az is, amikor a papír – akár maga a fényérzékeny réteget hordozó papír, akár a karton, amelyre a fotót egykor kasírozták – meghajlik, összepöndörödik: ezekben az esetekben beavatkozás nélkül a kép tartalma is hozzáférhetetlen és digitalizálhatatlan.

A negatívok esetében a károsodások súlyosabb formában jelentkeznek állományunkban, de tömegesnek ezek sem mondhatók. Az üvegnegatívok repedése, törése nem ritka jelenség, a képhordozó réteg leválása viszont lényegesen kevesebbszer fordul elő. A cellulóznitrátos filmek bomlási folyamatával szintén találkozunk az átvizsgált anyagban, azonban ez is elszigetelt, bár elővigyázatosságra és felkészülésre okot adó jelenség.

Az állomány állapotára vonatkozó felmérés a fényképekkel való – részben levéltárosi, részben restauratori – mindennapi munkához elengedhetetlen ismeretek megszerzése irányába is elindított bennünket. Így került sor 2022-ben Sor Zita fotórestaurátor és Flesch Bálint fényképész-fotótörténész részvételével egy háromnapos képzésre Budapest Főváros Levéltárában, valamint dr. Orosz Katalin főrestaurátor nemzetközi fotónegatív-konzerválási képzésen való részvételére a következő évben.⁷

Megfelelő tárolási módok kialakítása

Áttekintést szerezve a szóban forgó állomány hordozók, illetve fotótechnikák szerinti tagolódásáról, már a tárolás tekintetében is külön halmazokat tudunk elkülöníteni: üveg-, cellulóznitrátos és az egyéb lágyhordozós negatívok, diák, papírképek, albumok. Tárolásuk állományvédelmi ajánlásokat figyelembe vevő kialakításában a most már áttekinthető és kezelhető csoportokra szabott munka is elkülönült egymástól.

Élettartamuk minél hosszabb távú megőrzésének biztosítása érdekében már a felmérés előtt megkezdtük fényképeink fotótárolásra alkalmas tasakokba történő csomagolását. A felmérés nyomán elkülönítettük a negatívokat – mind az üveg-, mind a lágyhordozós negatívokat – a papírképektől, és egy, a nagyobb mértékű hűtési igényeiket kielégítő raktárban helyeztük el őket. (Az üvegnegatívokat a fizikai sérülésüket kiküszöbölő, állított tárolást biztosító fotódobozokban.) Míg a papírképek fotótasakokba helyezése a gyűjtést kísérő iratértékelési munka, illetve a rendezések során akadály nélkül folyamatosan zajlik, s ugyancsak megoldott a fényképalbumok tárolása is (a fotókhoz ajánlott elválasztólapokat helyezünk az albumoldalak közé, s ha szükséges, külön tárolódobozt készítünk a számukra), addig a negatívállomány eredeti tárolóeszközeiből fotótasakokba és megfelelő tárolódobozokba történő átcsomagolása egyelőre megoldásra váró problémát jelent. Bár az üveg- és a lágyhordozós lapnegatívok állományvédelmi szempontból megfelelő tárolását már meg tudtuk oldani, a rollfilmekkel kapcsolatban e téren még nem sikerült előrelépniünk. Utóbbi, nagy mennyiségű iratok őrzése jelenleg is prob-

---

⁷ Orosz, 2024.

lémát jelent. Tárolásukat illetően többféle fotórestaurátori ajánlással találkozhatunk: kitekerelve és csíkokra vágva; tekercsben, eredeti fém- vagy műanyag dobozukban vagy a fotótároláshoz megfelelő, filmtekercshez kialakított papírdobozokban. Mennyiségük miatt a leggazdaságosabb módszer kialakítására lesz szükség a közeljövőben.

Elért eredmények

A családi fondokra irányuló felmérésünk az évek alatt összegyűlt, ugyanakkor folyamatosan bővülő anyagunk strukturálásához vezetett. Kialakult egy olyan kategorizálási-besorolási rendszer, amely speciális szakismeretek nélkül is alkalmazható a levéltárosok által végzett mindennapi munkában, és amelyhez további kapcsolódó munkafolyamatként a tárolás kialakítását és a digitalizálást is hozzá tudjuk kötni. A felmérés ugyanis az állományvédelmi igények rangsorolása mellett a fotóállomány digitalizálásának ütemezéséhez is alapot teremtett. Az állapotromlásnak leginkább kitett anyagok kiszűrése révén már ki tudunk alakítani egy sürgősségi rangsort, amely a digitalizálás tervezésének alapjául szolgál. A leginkább érintett csoportokat az üvegnegatívak, a cellulóznitrátos negatívak, az 1860-as és az 1920-as évek közötti, erős halványodás vagy ezüstkiválás által érintett papírképek, valamint az 1960–1990-es évek között készült színes papírképek képezik. Ezek közül az üvegnegatívak teljes digitalizálása meg is történt, s jelenleg az állományból kiszűrt cellulóznitrátos negatívak digitalizálása van folyamatban.⁸

A magánirati fotóállományunkkal kapcsolatos munka következő szakasza e tapasztalatok birtokában a felmérés folytatása lesz a személyi fondokra kiterjedően (XIV. fondfőcsoport), amely fondfőcsoport a családi fondokhoz képest közel négyszeres állományt jelent. Az első körben állományvédelmi szempontokat követő felmérésünket a továbbiakban a fotók tartalmi feltérképezésének irányába is tovább kell vinnünk. Ez mindenekelőtt az állomány időbeli tagolódásának mélyebb, pontosabb és a hazai műtermi, különösen az amatőr fotózás történetileg változó gyakorlataira reflektáló feltárását jelentheti. A műtermi és amatőr fotózás korszakaira alapuló csoportosítás állományunk átfogó fotótörténeti értékelését tenné lehetővé, a jól reprezentált és a kevésbé megjelenő vagy hiányzó időszakok és gyakorlatok megkülönböztetését is figyelembe véve. Mivel eddig a legtöbb, rendezés során történt feltáró és állományvédelmi megőrző munkát az 1860-as évektől a két világháború közötti időszakig terjedő időintervallum fotóival végeztük, s a hosszú távú megőrzést szolgáló gyakorlataink kialakításában is erre az időszakra fókuszáltunk, ezért különösen fontos lenne egy ilyen jellegű felmérés egy másik időszakra, a 20. század második felében keletkezett fényképeinkre vonatkozóan is.

Ennek alapján a következő lépés az 1960-as évektől, a Kádár-rendszer hétköznapiiban kibontakozó mindennapi fényképezési gyakorlatokat tükröző anyagaink mélyebb feltárása lesz. Ez részben ugyanúgy az állapotfelmérést jelenti, mindenekelőtt az állapotromlás (elszíneződés) által leginkább veszélyeztetett színes fényképek kiszűrését, részben

⁸ E két csoportot már a személyi fondjainkban is körülhatároltuk, így ezek a digitalizálások mindkét magánirati fondfőcsoportunkat (XIII. és XIV. fondfőcsoport) érintették, illetve érintik.

viszont már a tartalmi feltérképezést is. Míg a kezdetektől az 1950-es évek végéig terjedő időszakban az idő előrehaladtával bővülő mértékben ugyan, de társadalmi elterjedtségét és mennyiségi volumenét tekintve korlátozottnak mondható gyakorlatot jelentett a privát fotózás, addig az 1960-as évektől lényegesen elterjedtebbé vált – nemcsak a fotózást gyakorló társadalmi rétegeket, hanem a fotózás mennyiségét illetően is. Ebben az időszokban válik általánossá az az amatőr fotózás, amely egy-egy témáról (tárgyról) sorozatokat készít: jellegzetesek például a kisbabákról, kisgyerekekről egy-egy alkalommal készített pillanatkép-sorozatok vagy a külföldi utazások során készített felvételek tömege. Az ezen időszakban már a társadalom szélesebb rétegei által hozzáférhető mindennapi fényképezés során termelődő fotómennyiség a megelőző időszakokhoz képest szigorú válogatást tesz szükségessé a megőrzés előtt. A tematikus, műfaji összetétel felmérése és ennek alapján egy saját tematikus osztályozási rendszer kidolgozása – a történeti érték szempontjai szerint – a magánirati fondokat elöntő fényképmennyiség keretek közé szorítását segítheti. Ez a fajta, kidolgozásra váró értékelési rendszer a jövőben már a gyűjtés során is lehetővé fogja tenni a módszeres válogatást.

Míg a tárolás terén – a lehetőségeinkhez szabott, s jelenlegi tudásunk szerint – legjobb gyakorlatokat a felmérésünk nyomán vagy már sikerült is kialakítanunk, vagy kialakításuk folyamatban van – mint a cellulóznitrátos negatívok hűtött tárolási feltételeinek megteremtése –, addig a nyilvántartás és digitalizálás terén a munkamódszerek rendszere még kidolgozásra vár.

A hordozók szerinti komplexitás és a mennyiségi nagyságrendek miatt a fényképek rendezése, – a múzeumi, illetve levéltári megközelítések és gyakorlatok eltéréseit szem előtt tartó, arra reflektáló – nyilvántartása, valamint tömeges digitalizálásuk mint egymásra épülő munkafolyamatok egy olyan összetett értékelési rendszer kidolgozását tehetik szükségessé, amelynek egyik tartópillérét a már elvégzett alapszintű állományvédelmi felmérés adhatja.

Szakirodalom

- Kincses, 2000 = Kincses Károly: Hogyan (ne) bánjunk (el) régi fényképeinkkel? Amit a régi fényképekről tudni kell. Bp., 2000. <http://fotomult.c3.hu/negativok/nitrat-film/index.html> (Letöltve: 2024. szeptember 24.)
- Németh, 2024 = Németh Ágnes: Vizuális Szemle. Tanulmányok a vizuális levéltári források kezeléséről. Levéltári Szemle, 2024. 2. sz. 15–17.
- Orosz, 2024 = Orosz Katalin: Fotónegatívok és konzerválásuk – egy nemzetközi kurzus tapasztalatai. Levéltári Szemle, 2024. 2. sz. 18–28.
- Sor – Ormos – Cs. Plank, 2008 = Sor Zita – Ormos József – Cs. Plank Ibolya: Fényképgyűjtemények állományvédelme. Bp., 2008. (Múzeumi Állományvédelmi Füzetek, 6.)
- Stemlerné, 2009 = Stemlerné Balogh Ilona: Történelem és fotográfia. Bp., 2009.
- Stress 2000 = Stress Judit: A fényképezési dokumentumok anyagai, készítési technikái és a technikák felismerése; károsodásuk, megelőző védelmük és restaurálásuk alapjai. (A könyv- és papírrestaurátor tanfolyam jegyzetei.) Bp., 2000.